اطلاعات و کارکردهای چهارگانه آن

دکتر نیما رضایی
فتح‌اله پرتو

به‌سفارش موسسه فرهنگی هنری نیک‌اندیشان روژان

اطلاعات و کارکردهای چهارگانه آن
مؤلفین: نیما رضایی / فتح الله پرتو
تهران، نشر دا، چاپ اول ۱۳۹۷ / شابک: ۳-۸۰-۸۷۳۷-۶۰۰-۹۷۸
موضوع : سازمان اطلاعاتی - ایران / Intelligence service - Iran
موضوع : گفتمان-- ایران - جنبه‌های سیاسی / Discourse analysis - Political aspects - Iran
موضوع :ایران - سیاست و حکومت- ۱۳۵۷ / Iran - Politics and government - ۱۹۷۸
رده بندی کنگره: ۱۳۹۷ ۶ر۲س / JF۱۵۲۵
رده بندی دیویی: ۳۲۷/۱۲۰۹۵
شماره کتابشناسی ملی: ۴۹۴۱۳۲۳۰

شناسنامه

اطلاعات و کارکردهای چهارگانه آن
مؤلفین: نیما رضایی / فتح الله پرتو
تهران، نشر دا، چاپ اول ۱۳۹۷ / شابک: ۳-۸۰-۸۷۳۷-۶۰۰-۹۷۸
صفحه آرایی : مریم سلیمی
طراحی جلد: سارا عزیزی شالباف
تیراژ: ۱۰۰۰ / قیمت: ۳۵۰۰۰ تومان

آدرس: میدان انقلاب-خیابان جمالزاده جنوبی-کوچه دانشور- پلاک ۵-واحد ۸.
تلفن: ۰۲۱۶۶۴۲۱۵۳۴
آدرس الکترونیک: nashrda@yahoo.c

فهرست

فصل دو

عناصر یا کارکردهای اطلاعات

فصل سوم

سازمان‌های اطلاعاتی

فصل چهارم

مبانی معرفت شناسی مطالعات اطلاعاتی

فصل پنجم

بررسی امنیتی کردن انقلاب اسلامی توسط روسای جمهور ایالات متحده

فصل ششم

گفتمان امنیتی-نظامی جمهوری اسلامی

مقدمه

انجام «اصلاحات» در هر سازمانی یکی از دلایل اصلی «مانایی» آن سازمان می‌باشد. این مهم در سازمان‌های اطلاعاتی اهمیتی مضاعف می‌یابد. خاصه آن‌که به‌دلیل پنهان‌کاری و محرمانه (و حتی سری) بودن فعل و انفعالات درونی این سازمان‌ها، ناظران و محققان بیرونی درک و فهم درستی از آن ندارند و ندارند و تنها قادر هستند که از طریق بررسی رفتارهای این سازمان‌ها و اثراتی که این رفتارها بر سطح جامعه (در معنای موسع آن) از خود برجای می‌گذارند به بخش کوچکی از مسائل درونی این سازمان‌ها پی برند و آن را نقد نمایند. البته این مسأله یک بخش موضوع است. بخش دیگر موضوع آن‌جا است که خود محققان یک خط قرمز فرضی پیش پای خود ترسیم می‌نمایند و این گونه به خود می‌قبولانند که نمی‌توان کمترین تحرک پژوهشی در رابطه با این سازمان‌ها از خود بروز داد. خط قرمزی که وجود خارجی ندارد و تنها از ذهن محتاط این محققان نشأت می‌گیرد. شاید از این‌رو است که عمده پژوهش‌های انجام شده در رابطه با سازمان‌های اطلاعاتی (عمدتاً در غرب) توسط محققانی انجام پذیرفته که یا عضو سرویس‌های اطلاعاتی می‌باشند و یا توانسته‌اند از خط قرمز فرضی فراروی خود عبور نمایند.

این موضوع در رابطه با سرویس‌های اطلاعاتی جمهوری اسلامی احتیاط و حزم بیشتری را می‌طلبد. نه از آن جهت که خود این سرویس‌ها مانعی پیش روی محققان قرار می‌دهند بلکه از آن جهت که نشت هرگونه «اطلاعات» (که در هر صورت جنبه محرمانه دارد) یا حتی برخی «اخبار مهم» در رابطه با این سرویس‌ها می‌تواند مورد بهره‌برداری سرویس‌های حریف (دشمن) و رقیب قرار گیرد.

با عنایت به تمامی این موارد، نگارندگان موضوع «اصلاحات در سرویس‌های اطلاعاتی جمهوری اسلامی» را موضوع پژوهش خود قرار دارند، لکن از یک‌سو دغدغه خود را بر این مطلب قرار دادند که پژوهش حاضر محملی برای درز «اطلاعات» محرمانه مرتبط با این

سرویس‌ها قرار نگیرد و از دگرسو بتواند چارچوبی کلی از این سازمان‌ها را برای محققان و دانشجویان علاقه‌مند رشته روابط بین‌الملل (که رشته «مطالعات اطلاعاتی(IS)»[1] جزئی از آن می‌باشد) ترسیم نماید.

اما صرف دارا بودن این دغدغه‌ها اگرچه برای ورود به پژوهش، لازم لکن به‌هیچ وجه کافی نیست. «اطلاعات(Intelligence)» نظیر بسیاری دیگر از مفاهیم مانند دولت مدرن، سیاست خارجی، امنیت ملی و ... یک مفهوم غربی است و بررسی سازمان‌های اطلاعاتی جمهوری اسلامی (که از لحاظ کارکردی و نه محتوایی-هویتی مشابه سازمان‌های اطلاعاتی غربی هستند) بدون توجه به این نکته بسیار مهم، ابتر و ناقص خواهد بود. البته توجهٔ به این نکته ضروری است که در این بحث که «اطلاعات» یک مفهوم غربی است بدان معنا نیست که مثلاً در اسلام موضوعی تحت عنوان «جمع‌آوری اطلاعات» و «حفاظت اطلاعات» نداشته‌ایم، چه آن‌که نبی مکرم اسلام (ص) و پیروان آن انسان کامل از تاکتیک‌های اطلاعاتی نظیر جمع‌آوری مستقیم، جمع‌آوری توسط افراد، جمع‌آوری عدوانی، جمع‌آوری از طریق عملیات گشت شناسایی، جمع‌آوری به‌روش سنود، جمع‌آوری به‌روش دیده‌بانی، بررسی اطلاعاتی، هدایت عملیات اطلاعاتی و سازماندهی عملیات روانی و تاکتیک‌های حفاظت اطلاعاتی نظیر رازداری، توریه، حفاظت اسناد و مدارک، وجوب مخفی‌کاری و حفظ اسرار، حفاظت گفتار، ضد جاسوسی، تقیه، هدایت عملیات حفاظت اطلاعاتی و حفاظت فیزیکی بهره می‌جستند (بخش آموزش و تحقیقات اداره کل حراست، ۱۳۸۹، صص. ۱۷-۱۱)، لکن «اطلاعات» با کارکردهای چهارگانه «جمع‌آوری پنهان»، «ضد اطلاعات»، «تجزیه و تحلیل اطلاعات» و «عملیات پنهان» مفهومی غربی است.

بدین‌سان ضرورت داشت که هرگونه بحثی در رابطه با سازمان‌های اطلاعاتی جمهوری اسلامی مستظهر به یک پشتوانه تئوریک گردد.

اولین وجه این پشتوانه تئوریک می‌باید بر تعریف مفهوم «اطلاعات» استوار گردد. از این‌رو در فصل اول، بیست و چهار تعریف مختلف از مفهوم «اطلاعات» که توسط محققان مختلف ارائه شده، ذکر می‌گردد که نشان‌دهنده تنوع فکری و نگرش‌های مختلف در این رشته می‌باشد. البته از این نکته بسیار مهم غفلت نمی‌شود که اگرچه در رشته‌های مختلف علوم اجتماعی، تعریف مفاهیم ارتباط تنگاتنگی با رویکرد معرفت‌شناسی (و حتی هستی‌شناسی و

1. Intelligence studies(IS)

روش‌شناسی) محققان دارد لکن در مطالعات اطلاعاتی که نگرش معرفت‌شناسانه پوزیتیویستی (اثبات‌گرایی) به‌شدت بر آن سایه انداخته است، این تنوع نظری در تعریف مفهوم «اطلاعات» امری عجیب و محتاج کنکاش می‌باشد. ضمن آن‌که تعریف معرفت‌شناسی و رویکردهای معرفت‌شناسانه مختلف را به فصل چهارم واگذار می‌نماییم. در این فصل همچنین به موضوع رشته «مطالعات اطلاعاتی» (اگر بتوان آن‌را یک رشته دانست) و جایگاه آن در میان رشته‌های موجود پرداخته می‌شود و در ادامه مفهوم «چرخه اطلاعاتی» و نگاه CIA، FBI، وزارت دفاع بریتانیا، NATO، کلارک و نهایتاً تورتن به این مفهوم کلیدی مورد تدقیق قرار می‌گیرد و در خاتمه فصل «تفاوت نگرش‌های سنتی و جدید (آمریکایی) به اطلاعات» از منظر «شولسکی و اشمیت» که یک بحث بسیار پرمغز می‌باشد، مورد بررسی قرار می‌گیرد.

دومین وجه پیشوانه تئوریک پژوهش باید حول بررسی «کارکردهای اطلاعات» استوار می گردید. بنابراین فصل دوم کتاب عناصر یا کارکردهای چهارگانه و مفاهیم مرتبط با آن‌ها تعلق می‌گیرد. به‌عنوان مثال در قسمت «جمع‌آوری پنهان» به‌عنوان یکی از کارکردهای اطلاعات، مباحث مختلفی نظیر «اطلاعات انسانی»، «اطلاعات فنی (از منظر آمریکایی‌ها)» شامل اطلاعات تصویری(IMINT) یا اطلاعات عکس‌برداری(PHOTINT)؛ اطلاعات مخابراتی (SIGINT) که شامل اطلاعات ارتباطاتی(COMINT)، اطلاعات تله‌متری(TELINT) و اطلاعات الکترونیکی (ELINT) می‌گردد؛ بستر (پلت‌فورم های جمع‌آوری اطلاعات و اطلاعات هدف‌یابی و سنجش (MASINT)؛ و «بهره‌برداری پرسنلی و مادی(MPE) (از منظر بریتانیایی‌ها)» شامل اطلاعات فنی (TECHINT)، اطلاعات تسلیحات، اطلاعات قانونی و زیست‌سنجی (بیومتریک) (FABINT)، بهره‌برداری شیمیایی (CHEMINT)، اطلاعات اقتصادی(FININT)، تجزیه و تحلیل رسانه‌های توقیف شده(SEXINT) و اطلاعات پزشکی(MEDINT) مورد تدقیق قرار می‌گیرد.

در فصل سوم به دلایل وجودی سازمان‌های اطلاعاتی از نگاه «لاونتال» پرداخته می‌شود و هریک از این دلایل به تفصیل بررسی می‌گردند. «رابطه بین اطلاعات و سیاست»، «دلایل شکست اطلاعاتی»، «دو مشکل مبتلابه اطلاعات» و «نتایج کار سازمان‌های اطلاعاتی» از دیگر نکات مهمی است که در این فصل مورد تدقیق قرار می‌گیرند. در خاتمه به مبحث «پیشینه و زمینه سرویس‌های اطلاعاتی جمهوری اسلامی» پرداخته شده و این فرضیه ارائه می‌گردد که سرویس‌های اطلاعاتی جمهوری اسلامی بیش از آن‌که جهت پاسخ‌گویی به نیازمندی‌های اطلاعاتی مشتریان اطلاعاتی (مقامات سیاسی و سیاست‌گذاران) به‌وجود آمده باشند، جهت

مقابله با تهدیدها شکل گرفته‌اند.

در فصل چهارم همان‌گونه که پیشتر ذکر گردید مباحث معرفت‌شناسی به‌طور اعم و مبانی معرفت‌شناختی مطالعات اطلاعاتی به‌طور اخص مورد بررسی قرار می‌گیرند. در این فصل ضمن بررسی سه پارادایم معرفت‌شناسانه اثبات‌گرایی (پوزیتیویسم)، انتقادی و فرااثبات‌گرایی(پست پوزیتیویسم)، این سوال کلیدی که «پارادایم معرفت‌شناسانه حاکم بر مطالعات اطلاعاتی چیست؟» کانون تدقیق و بررسی قرار می‌گیرد.

فصل پنجم به معرفی مهم‌ترین وجه از وجوه سه‌گانه مکتب کپنهاگ به‌عنوان یکی از مکاتب مهم در مطالعات امنیتی، یعنی مفهوم «امنیتی‌کردن» اختصاص می‌یابد. اگرچه این نظریه در «مطالعات اطلاعاتی» کاربردی ندارد، لکن لازم است که محققان با یکی از مفاهیمی که این‌روزها به کرات توسط سیاسیون و محققان تکرار می‌گردد آشنا گردند. البته نباید از این نکته مهم غفلت نمود که مفهوم «امنیتی‌کردن» از منظر مکتب کپنهاگ اگرچه همپوشانی‌ها و شباهت‌هایی با «امنیتی‌کردن» از منظر مکتب پاریس دارد، لکن تفاوت‌های معرفت‌شناسانه و روش‌شناسانه‌ای نیز با یکدیگر دارند. نحوه کاربست این نظریه و علت ذکر آن در کتاب از آن‌رو می‌باشد که بتوان با استفاده از این نظریه، ستاده روسای جمهور مختلف ایالات متحده (کارتر، ریگان، بوش پدر، کلینتون، بوش پسر و اوباما) از ابزارهایی نظیر پیگیری سیاست « Regime Change»، تحریم اقتصادی، تهاجم نظامی به خاک ایران، رویارویی دریایی در خلیج‌فارس و ... در مواجهه با «جمهوری اسلامی» را علی‌رغم هزینه‌های آن مورد واکاوی قرار داد.

در فصل ششم، مفهوم بسیار کلیدی «گفتمان» که در دوران فعلی حتی توسط عامه مردم نیز مورد استفاده قرار می‌گیرد، کانون توجه و بررسی قرار می‌گیرد. در این فصل ضمن بررسی اجزای مختلف نظریه تحلیل گفتمان «ارنست لاکلاو و شنتال موفه» از این نظریه جهت استخراج اجزای اصلی و نحوه مفصل‌بندی گفتمان امنیتی-نظامی جمهوری اسلامی در داخل و بررسی رابطه تخاصمی این گفتمان با گفتمان‌های رقیب نظیر گفتمان امنیتی-نظامی غرب‌گرایان و گفتمان امنیتی-نظامی طرفداران رژیم شاهنشاهی (که هر دو دارای چندین خرده گفتمان مختلف می‌باشد) استفاده می‌شود و در قسمت پایانی فصل به این سوال مهم که چرا سرویس‌های اطلاعاتی جمهوری اسلامی باید نگاه گفتمانی به مقوله امنیت داشته باشند، پاسخ داده می‌شود و جهت پاسخ‌گویی از مباحثی نظیر «ابر واقعیت»[1] که توسط «ژان بودریار»، اندیشمند فرانسوی مطرح شده است، وام گرفته می‌شود.

1. Hyperreality

بدین‌سان و از رهگذر شش فصل اول کتاب، پشتوانه تئوریک پژوهش تکمیل می‌گردد تا در فصل هفتم (و آخر کتاب) به‌کار آید و بتواند اصلاحات چهاربعدی در سرویس‌های اطلاعاتی جمهوری اسلامی را توضیح دهد. در این فصل آن‌چه که در شش فصل قبل کاشته شده، درو می‌گردد. باور نگارندگان بر آن است که توجه به مباحث تئوریک اگرچه ضروری و لازم است، لکن کافی نیست. این مباحث تئوریک ابزار قدرت‌مندی در اختیار محققان قرار می‌دهند که از طریق آن می‌توان به سراغ مسایل مبتلابه رفت و آنان را حل نمود. بدین‌سان با دید تئوریکی که در شش فصل قبل و از طریق بررسی انتزاعیات حاصل گردید، به‌سراغ سه سرویس اطلاعاتی اصلی جمهوری اسلامی (یعنی وزارت اطلاعات، سازمان اطلاعات سپاه و پلیس اطلاعات و امنیت نیروی انتظامی) رفته و اصلاحاتی که انجام آنان در چهار بعد طولی (۲ مورد)، عرضی (۴ مورد)، عمقی (۳ مورد) و ماهوی (۴ مورد) ضروری می‌باشد، مورد تدقیق قرار می‌گیرد.

لازم است که در این قسمت دو نکته مهم توجه گردد. **اولین نکته** چرایی ضروری بودن انجام چنین پژوهش‌هایی است. اگرچه ممکن است یک نگاه تنگ‌نظرانه انجام چنین پژوهش‌هایی را برنتابد، لکن اهمیتی که سرویس‌های اطلاعاتی جمهوری اسلامی در «مقابله با تهدیدهای فراروی انقلاب اسلامی» در وهله اول و «تأمین نیازمندی‌های اطلاعاتی مشتریان اصلی اطلاعاتی (نظیر مقام معظم رهبری، رئیس جمهور، دبیر شورای عالی امنیت ملی، فرماندهان نظامی و ...)» در وهله دوم دارند، نقد آن‌ها را ضروری و لازم می‌نماید. **دومین نکته** که در دغدغه اول نگارندگان یعنی عدم درز «اطلاعات» مرتبط با سازمان‌های اطلاعاتی جمهوری اسلامی ریشه دارد موجب گردیده که در طرح اصلاحات چهار بعدی سرویس‌های اطلاعاتی جمهوری اسلامی تنها از اطلاعات و اخبار آشکار استفاده گردد. اگرچه از «تحلیل رفتار» این سازمان‌ها غفلت ورزیده نشد. از این رو بود که نقد عملکرد حفاظت اطلاعات نظامی نظیر «حفاظت اطلاعات سپاه پاسداران»، «سازمان حفاظت اطلاعات ارتش (ساحفاجا)»، «سازمان حفاظت اطلاعات وزارت دفاع»، «حفاظت اطلاعات ناجا»، «نیروی قدس سپاه» و ... به مصلحت دانسته نشد. ضمن آن‌که چنان‌چه این پژوهش غیر محرمانه نبود، امکان طرح مباحث دیگر ازجمله اصلاحات ساختاری و نحوه چینش معاونت‌ها، عملکرد معاونت‌های سرویس‌های اطلاعاتی (خاصه در مورد سازمان اطلاعات سپاه) و ... وجود داشت. **نکته سوم** آن است که بخشی از اصلاحات چهاربعدی در سرویس‌های اطلاعاتی جمهوری اسلامی مخصوصاً در بخش اصلاحات طولی متوجه نهادهای فرا دست از جمله مجلس شورای اسلامی می‌باشد تا بتوانند از طریق تصویب قوانین جدید، مشکل را مرتفع سازند.

در هنگام طرح نقد تلاش شد تا تنها به ذکر مشکلات موجود بسنده نگردد و راه‌حل‌ها نیز ذکر گردند. اگرچه ادعایی در مورد کامل یا دقیق بودن این راه‌حل‌ها وجود ندارد. علی‌رغم دارا بودن چنین دغدغه مبارکی، متأسفانه بنابر صلاحدید نهادهای ذی‌ربط فصل هفتم کار حذف گردید. نویسندگان امیدوار هستند که نکات مطرح شده در فصل هفتم کار مورد توجه سرویس‌های اطلاعاتی جمهوری اسلامی قرار گیرد، چرا که هیچ عقل سلیمی ضرورت اصلاحات سازمانی که موجب تعالی و رشد سازمان (و از جمله یک سرویس اطلاعاتی) می‌گردد را نفی نمی‌نماید. زیرا هدف همه دلسوزان انقلاب اسلامی ازجمله نویسندگان این کتاب، تقویت سرویس‌های اطلاعاتی به‌عنوان یکی از مولفه‌های قدرت جمهوری اسلامی که خونبهای هزاران شهید گمنام کفن می‌باشد، بوده و خواهد بود.

در پایان ضمن اشاره به این مطلب که تنها اثر عاری از خطا، قرآن مجید و کتبی نظیر نهج‌البلاغه مولای متقیان امیرمومنان علی (ع) و صحیفه سجادیه آقا زین‌العابدین (ع) می‌باشند، پیشنهادات خوانندگان محترم را با روبی گشاده و با دیده منت پذیرا خواهد بود.

لازم است که از زحمات مدیریت محترم «نشر دا»، جناب آقای مهندس فرشاد اخترشناس و همکاران ایشان که اهتمام ویژه‌ای در نشر این کتاب مبذول می‌دارند، کمال تشکر را نماید. ضمناً تشکر و سپاس‌گزاری از عنایات ویژه مدیریت محترم «**موسسه فرهنگی هنری نیک اندیشان روژان**» را بر خود فرض می‌داند. همچنین برخود لازم می‌داند از عنایات و راهنمایی‌های بزرگوارانه آقایان «دکتر فرهاد اخترشناس»، «دکتر یوسف نیلوفری»، «مهندس وحید رحیمی قره‌چپق»، «دکتر علی آدمی»، «حاج محمد ضیایی»، «حاج احمد قربانی»، «رحمت‌اله رضایی»، «دکتر کیان دهراب‌پور»، «دکتر مهدی هرزیر»، «مهندس مهرداد باقرنیا»، «ساسان رضایی»، «مهندس فرهاد امینی»، «مهندس محمدکریم بوشن»، «مهندس مجتبی علی‌پور تلگرد»، «مهندس علی‌اکبر پاک»، «دکتر مختار دهراب‌پور»، «مهندس سجاد جوشن»، «دکتر مهدی رضایی»، «شایان محمدی»، «مهندس محسن دهراب‌پور»، «مهندس شهاب محمدی» و سایر دوستان که از سربازان گمنام امام زمان (عج) هم در وزارت اطلاعات و هم در سازمان اطلاعات سپاه هستند، صمیمانه تقدیر و تشکر نماید.

آبان ماه یک‌هزار و سیصد و نود شش/ اربعین سالار و سرور شهیدان، سیدالاحرار مولی ابی عبدالله الحسین (ع)

نیما رضایی

فتح‌اله پرتو